

KONSULTACIJOS

A. ANDRIJAUSKAS

VOKIEČIŲ KLASIKINIO IDEALIZMO KRIZĖ IR A. ŠOPENHAUERIO IRACIONALIZMAS

Iracionalizmas, kaip savarankiška filosofijos kryptis, galėjo gimi tik tokiomis istorinėmis bei socialinėmis sąlygomis, kai buržuazija išsėmė pažangias savo raidos potencijas, suabejojo žmogaus proto galimybėmis ir suvokė savo revoliucinių idealų iliuzoriškumą. Pirmieji buržuazinės visuomenės krizės simptomai, išryškėję XIX a. pradžioje, giliai palietė visas dvasinio gyvenimo sferas. Humanistiniai jaunos, pažangios buržuazijos idealai, įkūnyti ir vokiečių klasikinio idealizmo filosofijoje, pamažu pradeda svyruoti, vis labiau ryškėjo šviečiamąjį racionalizmo ribotumas, jo nesugebėjimas racionaliai paaiškinti daugelio naujų reiškinių bei procesų, spontaniškai bręstančių buržuazinės civilizacijos gelmėse. Todėl idealistinės filosofijos sferoje racionaliajam pažinimui vis dažniau iškeliamas kaip priešybė iracionalusis, kuris tarsi turėjo kompensuoti šviečiamąjį racionalizmo ribotumą. Didėjant buržuazinės visuomenės prieštaravimams, ši iracionalioji sfera idealizmo filosofijoje vis labiau autonomizavosi bei plėtėsi.

Jau I. Kantas „kritinio“ laikotarpio veikaluose priėjo prie išvados, kad mūsų pažinimo netobulumas suponuoja tokią sferą, kuri nepavaldi pažinimui. Ir nors žmogaus prote, anot I. Kanto, slypi nenykstantis besąlygiškas žinojimo siekimas, kylantis iš giliausių dorovinių poreikių, vis dėlto daiktų, kokie jie egzistuoja savaime, prigimtis iš principo esanti mums nepažini, o pažinti esą galima tik būdą, kuriuo reiškiniai atsiskleidžia mūsų patyrimo. Taigi I. Kantas „daiktų savyje“ sąvoka atvirai apribojo pažinimo sferą. Vėliau J. Fichtė atsisakė I. Kanto filosofijai būdingo dualizmo ir vienpusiai plėtojo racionalistinius I. Kanto pažinimo teorijos elementus. Šie motyvai ypač išryškėjo G. Hėgelio filosofijoje. Tiek J. Fichtė, tiek G. Hėgelis pernelyg vertino proto vaidmenį ir mechaniškai atplėšė jį nuo jutimiško suvokimo, kurį jie laikė nepilnaverčiu. Šiam racionalizmui, ypač jo atstovui G. Hėgeliui, būdingas tikėjimas absoliutaus proto galia („Visa tai, kas egzistuoja, protinga“), žmogaus sugebėjimu pažinti objektyviojo pasaulio dėsnius vėlesnėje buržuazinėje filosofijoje vis silpnėjo.

Tolesnėje idealizmo evoliucijoje, ypač F. Šelingo filosofijoje, vis labiau ryškėjo metafizinis siekimas ne tik išplėsti „iracionalią“ pusę iš kur kas platesnės „racionalaus proto“ sferos, bet ir ją autonomizuoti, suteikti iracionaliai sferai universalų viršprotingą arba neprotingą turinį. Ši tendencija savo apogėjų pasiekė A. Šopenhauerio filosofijoje.

Iracionalizmo filosofijos šalininkas Arturas Šopenhaueris gimė 1788 m. Dancige (Gdanske) turtingo pirklio šeimoje. Jaunystėje jis daug keliavo po Vakarų Europos šalis. Tėvo verčiamas, įstojo į komercijos mokyklą. Vėliau, po tėvo mirties, jis paliko šią mokyklą ir toliau mokėsi Getingeno ir Berlyno universitetuose. Tuo metu išryškėjo jo polinkis į humanitarinius mokslus, ypač į senąsias klasikines kalbas ir filosofiją. Mokydamasis Berlyno universitete, jis klausėsi J. Fichtės ir F. Šlėjermacherio paskaitų, domėjosi Platonu, I. Kantu, Dž. Loku, romantikų idėjomis bei senovės indų filosofija. 1813 m. sėkmingai apgynęs filosofijos magistro disertaciją, A. Šopenhaueris 4 metus rengė spaudai knygą „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“, kurioje trumpai išdėstė pagrindinius savo iracionalistinės filosofijos principus.

1820 m. jis gavo privatdocento vietą Berlyno universitete, kuris tuo metu buvo pripažintas filosofijos sostine ir kuriame, pasiekęs savo šlovės zenitą, dėstė G. Hėgelis. Čia ir įvyko „lemtingas“ A. Šopenhauerio susidūrimas su G. Hėgeliumi. Ambicingas A. Šopenhaueris sąmoningai pasirinko savo paskaitoms tas pačias valandas, kuriomis G. Hėgelis didžiojoje Berlyno universiteto auditorijoje, apsuptas gausaus gerbėjų rato, aiškino savo absoliutaus idealizmo sistemą. O A. Šopenhaueris dėl klausytojų stokos taip ir nesugebėjo iki galo užbaigti savo paskaitų ciklo. Dar keletą kartų nesėkmingai pamėginęs atnaujinti paskaitas, jis galutinai atsisveikino su dėstytojo darbu. Liguistai pergyvendamas dėl nenusiėkusios akademinės karjeros, A. Šopenhaueris pasitraukė į Frankfurtą, kur nuo 1831 m., visų pamištas, gyveno uždara įtaraus keistuolio gyvenimą. Nors jo filosofija buvo ignoruojama, A. Šopenhaueris įtemptai dirbo, toliau rutuliojo atskiras jos idėjas. Didelę savo neišsenkamos energijos dalį jis skyrė fanatiškai kovai su garsiausiųjų vokiečių klasikinio idealizmo korifėjų idėjomis.

A. Šopenhaueris dėl savo išvalgumo ir neeilinių literatūrinių sugebėjimų neretai tiksliai užfiksuodavo ir reljefiškai atskleisdavo realiai egzistuojančius vokiečių klasikinio idealizmo trūkumus. T. Manas rašė, kad A. Šopenhauerio stilius pasižymi „tokia jėga, elegantiškumu, tikslumu, tokiu aistringumu protu, tokiu klasikiniu grynumu ir įstabiai gyvo kalbos stiliaus griežtumu, kokio niekada anksčiau nebuvo vokiečių filosofijoje“¹. A. Šopenhauerio literatūrinis talentas tapo svarbiu ginklu jo kovoje su savo idėjiniais priešais. Todėl nenuostabu, kad savo į meną linkstančioje filosofijoje jis sąmoningai atsisakė vokiečių klasikiniam idealizmui būdingų sisteminio mąstymo principų, polinkio į sudėtingus dialektinės minties posūkius ir mėgino tradiciniam spekuliatyviniam aka-

¹ *Mann Th. Gesammelte Werke.* — Berlin, 1955, Bd. 10, S. 295.

deminės filosofijos stiliui iškelti kaip priešybę gerokai laisvesnę ir gyvesnę, kupiną intuityvizmo bei ironijos filosofavimo maniera, kuri buvo orientuota vientisai suvokti pasaulį. „Filosofija Šopenhaueriui,—sako F. Paulsenas,—nebuvo toks užsiėmimas, kokį galima būtų palikti nuošalyje, ji buvo pirmasis ir visų svarbiausias jo gyvenimo uždavinys“².

Programinis A. Šopenhauerio veikalas „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ (Die Welt als Wille und Vorstellung) išvydo dienos šviesą 1819 m., tai yra maždaug tuo pačiu metu, kai pasirodo pirmieji „pozityviosios“ F. Šelingo filosofijos veikalai, kuriuose jau kristalizuojasi iracionalistinė pasaulėžiūra. Taigi istoriškai Šopenhauerio filosofija davė pradžią iracionalizmo judėjimui. A. Šopenhauerio filosofijoje, kaip gerai pastebėjo G. Lukačas, pirmą kartą susiduriame su „grynai buržuaziniu iracionalizmo variantu“³, kuris skiriasi nuo religinių-mistinių B. Paskalio, J. Hamano, F. Jakobio koncepcijų. Iracionalistiniai motyvai čia sinkretiškai susiję su religine sąmone. Kas gi sieja šiuos iracionalizmo pirmtakus su A. Šopenhaueriu bei jo šalininkais?

B. Paskalis artimas iracionalizmui kankinančiais gyvenimo prasmės ieškojimais, pesimistiniais būties apmąstymais „mirties“ akivaizdoje, nusivylimo apologija ir aistringų racionalaus proto argumentų neigimu, J. Hamanas — priešišku racionalistinei pasaulėžiūrai, religine mistika persmelktu intuityvizmu, genijaus kulto įtvirtinimu, F. Jakobis — aštria iracionalizmo kritika, intuityvizmo prioriteto pripažinimu, žmogiškojo gyvenimo apmąstymais. Savo jausmo ir „tikėjimo filosofijoje“ (Glaubensphilosophie) polemizuodamas su I. Kantu, F. Jakobis veržiasi iš religinės-mistinės sferos ir linksta į filosofinę racionalizmo kritiką. Tuo jis kur kas artimesnis negu B. Paskalis ir J. Hamanas šiuolaikiniam iracionalizmui.

Paminėti religinės-mistinės sąmonės atstovai neigė racionalistinę pasaulėžiūrą „iš šalies“, iškeldami jai kaip priešybę „tikrąją“ transcendentinį pradą, o vėliau, pradedant F. Šelingo „apreiškimo filosofija“ ir A. Šopenhauerio voliuntarizmu, analogiškos konfrontacijos pobūdis keičiasi. Gimstantis iracionalizmas mėgina torpeduoti šviečiamąjį racionalizmą „iš vidaus“ jau tik filosofinėje sferoje, apeliuodamas į tamsias iracionalias jėgas, kurios esą glūdi kiekvieno žmogaus viduje ir lemia galutinius jo veiklos rezultatus.

Pesimistinės A. Šopenhauerio filosofijos formavimuisi didelę įtaką turėjo ir pati epocha. Mat A. Šopenhaueris buvo tiesioginis gilių buržuazinės pasaulėžiūros sukrėtimų liudininkas. Jaunystėje jis sveikino didžiąją prancūzų buržuazinę revoliuciją, nes ši atskleidė plačius horizontus tiems liberaliesiems vokiškųjų biurgerių sluoksniams, kurių palikuonis buvo jaunasis filosofas.

Tačiau prieštaringa šios revoliucijos tėkmė ir trumpalaikis prancūzų stambiosios buržuazijos triumfas netrukus peraugo į užkariaujamųjų Napoleono karų virtinę. Vadinas, ši revoliucija maštančių žmonių akyse jau

² Паулсен Ф. Шопенгауэр как человек, философ и учитель. — Киев, 1907, с. 34.

³ Лукас Г. La destruction de la raison, vol. 1. Paris, 1954, p. 15.

nebegalėjo pateisinti su ja siejamų vilčių apie idealios, „amžinojo proto“ valdomos valstybės sukūrimą. Racionalistų išaukštintas „amžinasis protas“, kaip teisingai pastebėjo F. Engelsas, „buvo ne kas kita, kaip idealizuotas vidutinio biurgerio protas“⁴. Todėl išsvajotoji „proto karalystė“ praktiškai virto žiauria neįgyvendintų lūkesčių karikatūra.

Tragiška prancūzų buržuazinės revoliucijos agonija sudavė stiprų smūgį jaunos, kylančios buržuazijos šviečiamajai ideologijai, kurios pagrindinis šūkis buvo racionalizmas, tikėjimas istorijos pažanga. Su Napoleono pralaimėjimu buvo nuverstas nuo sosto buržuazijos dievas „protas“, tikėjimas į protą pradėjo svyruoti⁵. Skaudus buržuazinės revoliucijos pralaimėjimas ne tik laikinai palaidojo politines buržuazijos ambicijas, bet niūrios feodalinio absoliutizmo (Restauracijos) reakcijos sąlygomis sukėlė galingą socialinio pesimizmo potvynį, užliejusį visą Vakarų Europą.

Totalinis nusivylimas revoliucijos rezultatais, išryškėjęs Šventosios sąjungos reakcijos laikotarpiu, giliai palietė daugelį protų, gimdė netikėjamą istorinio proceso tikslingumu. Kaip tik šio nusivylimo ir nepasitenkinimo realybe atmosferoje formuojasi konservatyvaus romantizmo ideologija, jautriai atspindėjusi tragiškas epochos nuotaikas. Nors A. Šopenhaueris savo pesimistinėje filosofijoje peržengia romantinės pasaulėjautos nužymėtus horizontus, vis dėlto jo koncepcijoje yra ryškių romantinės simbolikos atšvaitų ir daugelis iki logiškos pabaigos išplėtotų konservatyviojo romantizmo idėjų. Konservatyvus A. Šopenhauerio pesimizmas tiesiogiai atspindėjo niūrią Restauracijos laikotarpio ideologinę atmosferą, didėjančią vokiečių biurgerio baimę prieš revoliucinių judėjimų stichiją, grasi- nančią sugriauti jo ramų, pasiturintį gyvenimą. Išgąsdintas revoliucinių audrų, A. Šopenhaueris bevelija užimti filosofijoje antiistorinę poziciją ir ginti seną, „aiškiai netobulą“ tvarką, negu žvelgti „nežiniai“ į akis. Va todėl jo voliuntaristinėje filosofijoje tokie ryškūs antiistorizmo motyvai.

Skelbdamas istorijos ir pažangos beprasmiškumą bei alogizmą, A. Šopenhaueris siekė ne tik įtvirtinti iracionalios valios pirmumą istorijoje, bet ir suduoti smūgį hégeliškajam panlogizmui ir panistorizmui. Dialektikui G. Hégeliui istorija — viskas: netgi baisiausiuose įvykių verpetuose jis mato vientiso vystymosi momentus, „dvasios kelią į pačią save“. O A. Šopenhaueriui istorija — „tai tik įvairiausių peštynių kaita, amžinas viendumas, prisidengiantis vis naujomis kaukėmis“. Tik kvailys, anot A. Šopenhauerio, gali surasti čia kokį nors planą ir vystymosi giją⁶. Vadinas, tas istorinio vystymosi „aklumas“ ir „nežmoniškumas“, kurį absoliutina A. Šopenhaueris, atspindi realius XIX amžiaus buržuazinės visuomenės raidos prieštaravimus. Nesugebėjimas suprasti šių prieštaravimų „vidinės logikos“ neišvengiamai gimdo A. Šopenhauerio pesimizmą, įsitikinimą socialinių įvykių beprasmiškumu.

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т. 19, с. 192.

⁵ Зг. Шварц Т. От Шопенгауэра к Хейдеггеру.— М., 1964, с. 13.

⁶ Schopenhauer A. Werke.— Berlin, 1892, Bd. 2, S. 518.

Aišku, kad A. Šopenhauerio kritikos strėlės, nukreiptos į G. Hėgelio istorizmą ir dialektiką, negalėjo pasiekti tikslo, nes hėgeliškoje filosofijoje glūdėjo tas galingas dialektikos grūdas, kuris brandino mokslinį istorijos supratimą.

A. Šopenhauerio filosofijos ilgą laiką nepripažino jo amžininkai. Tačiau, kai 1848 m. barikadose romantinė pasaulėžiūra patyrė gilią krizę ir pati epocha buvo kupina nevilties, pesimistiškų būties beprasmiškumo nuotaikų, A. Šopenhauerio filosofija pradeda vyrauti buržuazijos sąmonėje. Naujoje ideologinėje atmosferoje, pralaimėjus 1848 m. buržuazinei revoliucijai, racionalistinės filosofinės sistemos nuo R. Dekarto iki G. Hėgelio su joms būdingu optimizmu, tikėjimu žmogaus proto galia jau nebesugeba patenkinti socialinių, į reakcijos pusę perėjusios buržuazijos reikalavimų ir tampa aštrių ir iracionalizmo atakų objektu.

1851 m. pasirodo paskutinis A. Šopenhauerio veikalas „Parerga ir paralipomena“, kuris suteikia šiam, iki šiol nežinomam mąstytojui vėlyvą šlovę. Didėjančio socialinio pesimizmo sąlygomis pastebimas neįtikėtinas A. Šopenhauerio idėjų renesansas. Anksčiau išleistos knygos „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ nuotaikos nuostabiai atitiko epochos dvasinius poreikius. „Optimizmas <...> man atrodo ne tik beprasmiškas, bet ir tikrai nesąžiningas požiūris, žiaurus pasijuokimas iš siaubingų žmogaus kančių“⁷.

A. Šopenhauerio filosofijos atgimimas ne tik atskleidė didėjančią racionalizmo ir buržuazinio humanizmo krizę, bet rodė ir tai, kad Vakarų buržuazija, pasiekusi savo pažangios raidos viršūnę, pamažu ėmė pereiti į reakcijos pozicijas. „Kai tikėjimas į pasaulinę istoriją kaip laisvės suvokimo pažangos išikūnijimą — šią pagrindinę Hėgelio filosofijos dogmą — pradėjo svyruoti (dėl dėsningo vilčių neįgyvendinimo), išmušė Šopenhauerio valanda, ir jis pasakė, kad mokymas apie galutinį pasaulinės istorijos tikslą yra ne kas kita kaip iliuzija, ir įrodinėjo tai geriau ir fundamentaliau negu bet koks kitas filosofas iki jo“⁸, — taip apibūdino A. Šopenhauerio misiją K. Fišeris. Reikia pažymėti, jog buržuazinei filosofijai labai būdinga pernelyg gerai vertinti A. Šopenhauerio vietą filosofijos istorijoje.

Šiuolaikiniai egzistencialistai (M. Heidegeris, K. Jaspersas, M. Buberis) ir ypač „Frankfurto mokyklos“ atstovai (T. Adornas, M. Horkheimeris) stengiasi iškelti A. Šopenhauerį kaip „vieną reikšmingiausių filosofų“ ir reabilituoti jo spekuliatyvinės filosofijos kritikos, pasaulio desakralizacijos ir nesuitaikymo su realybe reikšmę. A. Hiubšeris knygoje „Mūsų laikų mąstytojai“ žengia šia kryptimi gerokai toliau. Jis netgi ryžtasi pareikšti, kad XIX a. filosofijoje lemiamą reikšmę turėjo ne materializmo ir idealizmo kova, o G. Hėgelio ir A. Šopenhauerio susidūrimas, kuris esą „igavo lemiamą reikšmę visam būsimam amžiui iki pat mūsų laikų“⁹.

⁷ Шопенгауэр А. Мир как воля и представления.— М., 1900, т. 1, с. 337.

⁸ Фишер К. Философ пессимизма.— Одесса, 1897, с. 7.

⁹ Хюбшер А. Мыслители нашего времени.— М., 1962, с. 10.

Palikdami nuošalyje šiuos subjektyvistinius vertinimus, mes vis dėlto turime pripažinti, kad tarybinėje mokslinėje literatūroje A. Šopenhauerio vaidmuo buržuazinės filosofijos, ypač estetikos, evoliucijoje nepakankamai vertinamas. Tikslinga prisiminti 1962 m. pasakytas A. Losevo mintis, kad „pas mus paprastai kiek sumenkinama Šopenhauerio reikšmė filosofijos istorijoje ir nepakankamai vertinama šio filosofo rašymo maniera, jo skvarbi žmogiškojo gyvenimo analizė, jo išvalgus ir neretai visiškai pagrįstas pesimizmas, palengvinantis vidutiniam žmogui galimybę atsiveikinti su senomis impozantiškomis iliuzijomis ir pagaliau jo aštrus meno fenomenų, ypač muzikos, pajautimas, dėl to jis tapo nepaprastai populiarius labai plačiame skaitytojų rate ir svarbiausia ne filosofų, o įvairiausių meno, literatūros ir mokslo veikėjų sferoje“¹⁰.

Iracionalistinė A. Šopenhauerio filosofija, moksliniam pasaulio supratimui ryžtingai iškelianti kaip priešybę metafizinį idealizmą, tapo neišsenkamam besivystančio iracionalizmo šaltiniu. Jo totalinis pesimizmas, voliuntarizmas, biologizmas ir estetizmas paliko gilius pėdsakus vėlesnėje buržuazinėje filosofinėje bei meninėje sąmonėje. Pavyzdžiui, A. Šopenhauerio aklos valios metafizika lėmė bendrą E. Hartmano „nesąmoningumo filosofijos“ (Philosophie des Unbewussten) formavimosi kryptį, įkvėpė A. Bergsono, B. Kročės, N. Loskio intuityvizmą. Transformuota F. Nyčės idėjų, ji turėjo įtakos „gyvenimo filosofijai“ (V. Diltėjus, G. Zimelis, O. Špengleris, L. Klagesas), fenomenologijai (E. Huserlis, M. Šėleris), psichoanalizei (Z. Froidas, A. Adleris, K. Jungas). A. Šopenhauerio idėjų atšvaitų esti ir egzistencializme (ypač vokiečių), nors kur kas didesnis vaidmuo formuojant šią įtakingą kryptį priklauso jaunesniesiems A. Šopenhauerio bendraražygiams S. Kierkegorui ir F. Nyčei. Taigi niūri A. Šopenhauerio figūra stovi prie daugelio įtakingiausių iracionalistinės filosofijos krypčių ištakų.

A. Šopenhaueris paskelbė aklą ir nesąmoningą valią pagrindiniu ir visa lemiančiu savo filosofinės sistemos principu. Jo voliuntaristinis idealizmas (voliuntarizmas) tampa viena iš pagrindinių ankstyvojo iracionalizmo formų.

Perimdamas I. Kanto transcendentalinę „daiktų savyje“ sąvoką, A. Šopenhaueris atsisako I. Kantui būdingo agnosticizmo. Jis transformuoja „daiktų savyje“ sąvoką į iracionalią „pasaulinę valią“, kurią suprato kaip nesąmoningai viską persmelkiančią kosminę jėgą, pirminį gyvenimo impulsą, pasireiškiantį gamtoje, visuomenėje ir individualiame žmogaus gyvenime. A. Šopenhaueris sutapatina I. Kanto „daiktą savyje“ su „valia“, paversdamas ją pagrindiniu metafiziniu pasaulio principu. I. Kantas, J. Fichtė, F. Šelingas valią priskyre prie idealios, proto sąlygotos sferos, o A. Šopenhaueris, priešingai, suprasedamas „valią“ kaip „vienintelę tikrąją realybę“, mėgina paaiškinti pasaulį kaip neprotingos, iracionalios, alogiškos valios išraišką. Ši valia evoliucijos procese pereinanti skirtingas

¹⁰ Лосев А. Ф. Гибель буржуазной культуры и ее философии (послесловие). — В кн.: Хюбиер А. Мыслители нашего времени, с. 326.

pakopas. „Pasaulinė valia“— tai nesąmoningas, aklas siekimas, neapšviestas tolesniame valios evoliucijos procese gimstančio intelekto šviesos. Šios „ikisąmoningos“ valios objektyvizacijos pakopos pasireiškia gamtoje. Tačiau tam tikrame vystymosi etape „nesąmoninga valia“ nepaaiškinamu būdu pagimdo „sąmonę“, o kartu ir „valią gyventi“.

Gimus „sąmonei“, atsiranda „pasaulis kaip vaizdinys“. Pasaulis, iki šiol buvęs tik nesąmoninga „pasaulinė valia“, nuo šiol įgauna antrąją savo hipostazę — tampa vaizdiniu. „Nėra pasaulyje labiau neabejotinos tiesos, kaip ta, kad šis pasaulis tėra tik objektas subjekto atžvilgiu, pažiūra žvelgiančiajam, trumpai kalbant, „vaizdinys“¹¹. Visą savo talento jėgą A. Šopenhaueris panaudoja tam, kad įrodytų, jog žmogaus vidiniai išgyvenimai nepalyginti svarbesni negu juos sukeliantys realūs įvykiai. Jo giliu įsitikinimu, tik ta filosofija teisinga, kuri nukreipta į žmogaus vidinį pasaulį ir išplaukia iš subjekto.

Tvirtindamas, kad „pasaulis yra vaizdinys“, A. Šopenhaueris pereina į subjektyviojo idealizmo pozicijas. „Iš principo nauja“ filosofija jis mėgina įveikti visai ankstesnei filosofijai būdingą „ribotumą“. Mano „tikroji“ filosofija, sako A. Šopenhaueris, „skiriasi nuo visų kitų tuo, kad ji remiasi ne objektu, kaip materializmas, ir ne subjektu, kaip idealizmas, o pirminiu sąmonės faktu — vaizdiniu, kurio pirmoji ir esmingiausia egzistavimo forma yra skilimas į objektą ir subjektą“¹². Iš tikrųjų pakartodamas J. Fichtės kraštutinio subjektyvizmo (solipsizmo) tezę „nėra objekto be subjekto“, A. Šopenhaueris prieina prie idealistinės išvados, kad ši tezė „visiems laikams daro neįmanomą materializmą“¹³. A. Šopenhaueris, tvirtinęs, kad „solipsizmas — bepročių filosofija“, pats galų gale tampa solipsizmo šalininku.

Jau tyrinėdami A. Šopenhauerio „valios“, šio visatos demiurgo, metafiziką, pastebime filosofo nenuoseklumą. Nors A. Šopenhaueris iš principo vertina valią kaip neprotingą, gimstantį iš tamsos pradą, vis dėlto jo veikaluose yra vietų, kur valia tarsi praranda iracionalumą ir veikia protingai. A. Šopenhauerio mokymas apie valios objektyvizacijos pakopas faktiškai savita forma atiduoda duoklę racionaliajai pasaulio prasmei.

A. Šopenhaueris, nuolatos pabrėždamas savo filosofijos originalumą, jos ištakas sąmoningai apgaubia migla. Skaitant jo veikalus, galima pamanyti, kad vienintelis iš vokiečių mąstytojų, dariusių jam tiesioginę įtaką, buvo „nuostabusis Kantas“, kuriam kartu su „dieviškuoju Platonu“ bei senovės indų filosofais buvo suteikta garbė prisidėti prie „pažymėtos aukščiausiu originalumo laipsniu“ A. Šopenhauerio filosofijos gimimo.

A. Šopenhaueris įtikinėjo skaitytojus, kad tarp I. Kanto ir jo (nuo 1790 iki 1820 m.) filosofijoje nebuvo nė vienos vertos paminėti figūros. A. Šopenhaueris visiškai neslepia, jog jis jaučia neapykantą savo amžininkams, vokiečių klasikinio idealizmo korifėjams J. Fichtei, F. Šelingui, G. Hėge-

¹¹ Шопенгауэр А. Мир как воля и представление, т. 1, с. 3.

¹² Ten pat, p. 35.

¹³ Ten pat, p. 31.

liui. Vargu ar gali būti jam didesnis įžaidimas kaip jo paties palyginimas su šiais „filosofijos profesoriais“. Su triuškinama panieka jis pareiškia, kad šie trys „šarlatanai“ turi būti išvyti iš filosofų karalystės, nes jie negalvoja apie „tikrąją“ filosofijos paskirtį ir stato tik abstrakčias, „niekam nereikalingas oro pilis“. J. Fichtė A. Šopenhaueriui — tai padidintas I. Kanto klaidų veidrodis. F. Šelingas, nors ir pats gambiausias iš jų, vis dėlto yra tik „įžūlus ir išpuikęs eklektikas, dumiantis miglas vokiečiams į akis“. Tačiau A. Šopenhaueris labiausiai nekenčia garsiojo savo dvasios antipodo — G. Hėgelio, kuris nusipelno „pasigailėjimo verto F. Šelingo arlekino“ ir „beprasmes popieriaus žiurkės“ vardą.

Skaitydami A. Šopenhauerio veikaluose, kad jų autorius pasuko vokiečių klasikiniam idealizmui „visiškai priešinga“ kryptimi ir neturi nieko bendro su J. Fichte, F. Šelingu bei G. Hėgelium, nejučiomis pradedame tuo tikėti. Tačiau kai tik pradedame giliau analizuoti jo pirmtakų idėjas ir ieškoti sąsajų, tada daug kas paašškėja, ir A. Šopenhauerio filosofija atsiškleidžia mūsų akyse kaip dėsningas vokiškojo racionalizmo irimo produktas, kaip jo paneigimas naujomis istorinėmis sąlygomis, tai yra kaip racionalizmas su minuso ženklu.

Filosofinėje literatūroje dar nėra nusistovėjęsios nuomonės dėl A. Šopenhauerio voliuntarizmo ištakų. V. Vindelbandas akcentuoja J. Fichtės įtaką¹⁴, E. Hartmanas — F. Šelingo¹⁵, o K. Fišeris ir J. Folkeltas — šių abiejų filosofų įtaką¹⁶. Tarybinėje filosofinėje literatūroje šis klausimas neapartas.

Nagrinėjant šopenhaueriškojo voliuntarizmo ištakas, žvilgsnis visų pirma krypta į I. Kantą, kurio mokyme apie praktinio proto pranašumą palyginti su teoriniu protu jau ryškėjo valios kėlimo aukščiau už intelektą užuomazgos. I. Kantas nuolat pabrėždavo valios savarankiškumą, nurodydamas, kad be laisvos valios moralinis imperatyvas būtų beprasmiškas.

Šiuos I. Kanto filosofijos motyvus toliau plėtojo subjektyviojo idealizmo plotmėje J. Fichtė, kuris veikale „Apie žmogaus paskirtį“ tvirtino, kad praktinis protas, tai yra valia, atlieka lemiamą vaidmenį teorinio proto (inteligencijos) atžvilgiu. Tačiau pripažindamas valios pririetetą, J. Fichtė dar neprieina prie A. Šopenhaueriui būdingo antiintelektualizmo bei iracionalizmo, nes jo valia pirmiausia siekia nugalėti jutimiškus potraukius ir įgyvendinti absoliutų gerį. Nors J. Fichtės valia ir sudaro gilųjį visų daiktų pagrindą, bet vis dėlto ji pavaldi protui. Taigi J. Fichtės valia iš esmės yra praktiškai veikiantis protas, kūrybiškai ir tikslingai pertvarkantis pasaulį. Iš I. Kanto paveldėtas moralinis krūvis J. Fichtės filosofijoje toks stiprus, kad netgi estetika ir menas čia tampa savotišku parenjamuoju etapu moralinėms vertybėms perimti.

¹⁴ Зг. Виндельбанд В. История новой философии. — СПб., т. 2, 1905.

¹⁵ Зг. Hartmann E. Schellings positive Philosophie als Einheit von Hegel und Schopenhauer. — Berlin, 1876.

¹⁶ Зг. Фишер К. Артур Шопенгауэр. — М., 1896; Фолькельт И. Шопенгауэр, его личность и учение. — СПб., 1902.

Voliuntaristiniai J. Fichtės filosofijos motyvai turėjo didelę įtaką vokiečių romantikams L. Tikui, Novaliui, F. Šlegeliui, Žanui Poliui ir jaunajam F. Šelingui, kurių veikaluose meninis pasaulio apmąstymas pasiekia savo apogėjų. Todėl nenuostabu, kad kaip tik romantikai transformuoja J. Fichtės voliuntarizmą, perkeldami jo veikimo sferą iš etinės-filosofinės į estetikos sritį.

Kitas voliuntarizmo raidos etapas susijęs su F. Šelingo vardu, kuris, vystydamas J. Fichtės subjektyvistines tendencijas iki loginės baigties, peržengia savo mokytojo filosofijos rėmus ir pereina į objektyviojo idealizmo pozicijas. „Transcendentalinio idealizmo sistemoje“ (1800) F. Šelingas, romantikų paveiktas, iškelia meną į neišmatuojamas aukštumas. Menas F. Šelingo panestetinėje koncepcijoje sujungia „sąmoningą“ (protą) ir „nesąmoningą“ (valią) veiklą. Meninėje kūryboje, sako F. Šelingas, mes susiduriame su „absoliučiąja absoliučių antitezių sinteze“¹⁷. Reikia pažymėti, kad meno bei estetinio pasaulio suvokimo išaukštinimas F. Šelingo „Transcendentalinio idealizmo sistemoje“ susijęs su sąmoningu racionalių momentų prislopinimu. Vadinasi, jau ankstyvuoju F. Šelingo dvasinės evoliucijos laikotarpiu ryškėja iracionalūs voliuntaristiniai motyvai. Tačiau nors F. Šelingas svyravo ir buvo nesistemiškas, jis vis dėlto dar lieka ištikimas racionalizmui.

Gilėjant F. Šelingo polemikai bei konfrontacijai su G. Hėgelium, taip pat keičiantis socialiniam klimatui Vakarų Europoje, jo veikaluose, pradedant traktatu „Apie žmogiškosios laisvės esmę“ (1809), vis labiau stiprėja iracionalios, voliuntaristinės gaidos. Šiame veikle F. Šelingas paskelbia nesąmoningą valią „pirmaprade būtimi ir visa ko esme“. Ankstyvojo laikotarpio veikaluose jis kalba apie valią („nesąmoningą protą“) kaip apie kažką protinga, o dabar ši kategorija įgauna racionalų atspalvį. Maždaug apie 1815 m., kai F. Šelingas įžengia į paskutiniąją savo dvasinės evoliucijos stadiją ir pradeda formuoti mistinės „mitologijos ir apreiškimo filosofijos“, kitaip sakant, „pozityviosios filosofijos“ kontūrus, jau nekyla abejonių, kad jis evoliucionuoja į iracionalizmą.

Taigi, tyrinėdami šopenhaueriškojo voliuntarizmo ištakas, akivaizdžiai įsitikiname, kad jo filosofija glaudžiai susijusi su tradicija. A. Šopenhaueris savo voliuntaristinėje filosofijoje tik savitai pakeitė atskirų ankstesnės filosofijos idėjų akcentus ir paskelbė „valią“ aukščiausia metafizine instancija, visko šaltiniu. Jau pats A. Šopenhauerio veikalo „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ pavadinimas, kaip tiksliai pastebėjo V. Vindelbandas, atskleidžia jo idėjų ryšius su vokiečių klasikinio idealizmo filosofijos tradicija. Šiame pavadinime atsispindi I. Kanto „daiktų savyje“ iškėlimas kaip priešybės reiškinių pasauliui, fenomenalistinis mokymas, kad mūsų intelektualinio pažinimo pasaulis tėra tik vaizdinių pasaulis, kad tikroji daiktų esmė glūdi valioje¹⁸. „Pastabose apie savo filosofiją“ A. Šopen-

¹⁷ Шеллинг Ф. В. И. Система трансцендентального идеализма. — М., 1936, с. 376—380.

¹⁸ Зг. Виндельбанд В. История новой философии. — СПб., 1905, т. 2, с. 298—299.

haueris probėgom pažymi savo filosofijos ryšius su J. Fichte ir F. Šelingu, nurodydamas, kad nors šie filosofai ir skelbė pagrindinę jo filosofijos mintį, kurią jie perėmė iš I. Kanto, bet jie nepadarė iš jos reikiamų išvadų.

Iš klos „valios“ pripažinimo universaliu filosofijos principu ir jos iškėlimo kaip priešybės racionaliam „vaizdiniui“ organiškai išplaukė pagrindinis neišsprendžiamas A. Šopenhauerio metafizinės sistemos prieštaravimas. Tolesnis loginis šio principo realizavimas gimdė neišvengiamą konfliktą tarp „iracionalios valios“ ir „proto“, kuris galų gale turėtų sukilti prieš neribotą agresyvaus iracionalumo valdžią ir ją paneigti. Kita vertus, „valia“ A. Šopenhauerio filosofijoje suvokiama kaip metafizinis „daiktas savyje“, vadinasi, ji iš principo negali būti pažinimo objektas, nes pažinimas — vaizduotės ir refleksijos aktas. O jeigu pripažinsime valios pažinimą, pažintoji valia jau nebegali būti laikoma „daiktu savyje“. Nemaža neaiškumų bei prieštaravimų kyla ir „individualios valios“ paneigimo procese, jos paslaptingame perėjime į savotišką „budistinę nirvaną“, kuri ir tampa paskutiniu juo pesimistiniu jo metafizikos akordu.

A. Šopenhauerio pesimizme pirmą kartą Vakarų Europos filosofijos istorijoje susiduriame su kraštutine nihilistine pasaulėžiūra. Šis idealistinės minties posūkis nuo begalinio tikėjimo absoliučiu „pasaulinio proto“ galia (G. Hėgelis) į pesimistinę iracionalios „valios“ metafiziką (A. Šopenhaueris) atspindėjo gilią racionalistinės filosofijos krizę. A. Šopenhaueris tapo savotiška jungiamąja grandimi tarp vokiečių klasikinio idealizmo, iš kurio idėjų jis išaugo ir kurį galiausiai pats paneigė, ir tarp ryškėjančios naujos „neklasikinės“ („egzistencinės krizės“) tendencijos (G. Kierkegoras, F. Nyčė), kuri, remdamasi netradiciniu ontologijos supratimu, mėgino išjudinti nusistovėjusį idealistinės filosofijos mąstymo bei kategorijų aparatą ir įnešti į filosofijos sferą kur kas konkretesnį „žmogaus vidinės esmės“ ir „gyvenimo“ supratimą. Polinkis į estetinės sferos absoliutizavimą, išryškėjęs A. Šopenhauerio ir ypač jo bendražygių S. Kierkegoro ir F. Nyčės koncepcijose, akivaizdžiai parodo ontologiškai orientuotos buržuazinės filosofijos atsisakymą spręsti aktualias visuomenines problemas ir simbolizuoja jos bėgimą nuo realaus pasaulio prieštaravimų į nedeterminuoto subjektyvumo sferą.

„Niekas neabejoja, kad Šopenhaueris, Kierkegoras ir Nyčė buvo nepaprastai talentingi mąstytojai, savo mąstysena gebantys prasiskverbti į sudėtingiausius gyvenimo fenomenus ir savo mintimis aprėpti visą filosofinį svarbumą tų reiškinių, kurie jiems gyvenant dar tik pradėjo nežymiai reikštis ir tik gerokai vėliau tapo bendrais ištisos epochos simptomais“¹⁹, — rašė G. Lukačas knygoje „Proto sugriovimas“. Tačiau teisinga ir tai, toliau kalba G. Lukačas, kad jų filosofiniai ieškojimai objektyviai reprezentavo buržuazinės reakcijos augimą, nes jų idėjos pirmiausia buvo nukreiptos prieš materializmą, nors tai retai pasireiškėdavo jų veikaluose tiesia ir atvira forma.

¹⁹ Lukačas G. La destruction de la raison, vol. 1, p. 159.

Taigi A. Šopenhauerio dekadentinis nihilizmas ne tik simbolizuoja negailestingą renesansinių ir romantinių sintetinių siekių destrukciją, bet kartu jis netiesiogiai atspindi realią „tiesos“ ir „grožio“ padėtį tuometiniame pasaulyje. A. Šopenhauerio pesimistinė filosofija buvo nukreipta prieš jo pirmtakų suformuotas humanistinių vertybių sistemas bei jų siekius įprasminti vientisos, harmoningos asmenybės idealą.